

Stefan Wójcik

Konserwacja sgraffita z XVII wieku na kamienicy w Trzebiatowie

---

Ochrona Zabytków 25/3 (98), 197-203

1972

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

THE DISCOVERY AND CONSERVATION OF THE 16TH CENTURY POLYCHROMY IN THE PARISH CHURCH AT PŁAZA, POLAND

Within his present publication the author deals with the discovery and conservation of an ancient polychromy in the sanctuary of the parish church at Płaza, Chrzanów district. The discovery in question was made in 1969 in connection with preparations undertaken with the purpose to execute a series of new mural paintings.

As a result of preliminary conservating treatments the 16th century polychromy has been found under the layers of plasters and primers on the whole surface of barrel vaulting and partly on walls forming extensions of the vaulting surfaces. The analysis of artistic value, the state of preservation, the time of its execution and consequently the conservation of the said polychromy were ordered by the Voivodship Conservator's Office, Cracow to a Group of Artistic Ateliers "ARA", Cracow.

The conservating treatment proper has been divided into two stages. The first of them included the revealing of polychromy from beneath of plaster and

primer layers, and the preparation of a detailed drawing and photographic documentation. Within that second the conservation treatment was begun starting with the sub-plaster injections, mechanical and partly chemical cleaning of the revealed painted layer, filling of losses in mortar by the use of silica-lime putty and also with retouching stippling of the polychromy itself. During the conservation a series of laboratory tests has been carried out with the aim to determine the composition of plasters and paints. It has been found that the polychromy was laid upon the lime primer and on the single-layer, original sand-lime finings. Within a surface covering some 70 sq. m of painting the removing of plaster and primer layers did not encounter any serious difficulties when compared with its other portions.

In the main nave and side chapels where no traces of the Renaissance polychromy have been preserved (their founder in 1576 was a local rector) the group of conservators has executed the entirely new mural paintings.

STEFAN WÓJCIK

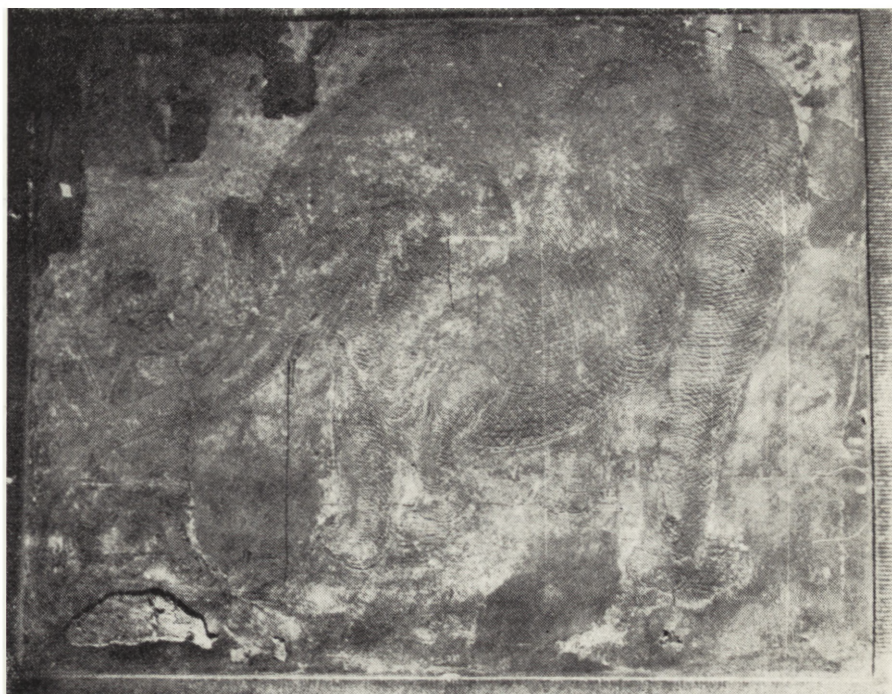
KONSERWACJA SGRAFFITA Z XVII WIEKU NA KAMIENICY W TRZEBIATOWIE

Sgraffito umieszczone zostało na narożnej kamienicy (róg ulicy Zajazdowej i Rynku), na ścianie od ulicy Zajazdowej, na wysokości około

130 cm od obecnego poziomu ulicy. Sgraffito pochodzi z 1 połowy XVII wieku i przedstawia słońca. Zwierzęta te, wprawdzie rzadko, ale po-

1. Trzebiatów, ul. Zajazdowa, sgraffito, stan przed konserwacją

1. Trzebiatów, Town house in Zajazdowa street: sgraffito decoration in its state before conservation

2. Trzebiatów, ul. Zajazdowa, sgraffito, stare kity wapienno-piaskowe i cementowe — pozostałość dwóch poprzednich konserwacji

2. Trzebiatów, Town house in Zajazdowa street: sgraffito decoration; old lime-sand and cement mortars forming the relics of both previous conservations

jawiały się na tym terenie w XVII wieku¹. Były to specjalnie tresowane słonie, które oprowadzano od miasta do miasta; były też w Trzebiatowie, o czym świadczy zapis, którego dokonał w roku 1639 w kronice kościoła w Sarbii² pastor Stavien: „Jesienią tego roku oprowadzano po okolicy niezmiernie wielkiego słonia, który dał się również widzieć w Trzebiatowie Bóg da, że te niespotykane zwierzęta nie przyniosą naszej ojczyźnie nic groźnego”³.

W roku 1895, podczas przebudowy kamienicy, część ściany na której znajduje się sgraffito celowo zachowano, co — jak podkreśla Lemcke⁴ — jest godne podziwu.

Sgraffito w kształcie prostokąta o wymiarach 256 cm wysokości i 312 cm szerokości obramowane jest szeroką, lekko żłobkowaną, cementową ramą. Olbrzymi słon zwrócony w lewą stronę, ukazany w skrócie, ustawiony jest po przekątnej od prawego górnego rogu do lewego dolnego, z wyciągniętą trąbą podgiętą ku dołowi, którą usiłuje chwycić leżący na posadzce

¹ Hugo Lemcke, „Die Bau-und Kunstdenkmäler des Regierungsbezirks Stettin”, Szczecin 1914 t. IV, ss. 223—224.

² Wieś leżąca na połowie drogi między Trzebiatowem, a Kołobrzegiem.

³ H. Lemcke o.c., s. 224.

⁴ H. Lemcke o.c., s. 224. Na temat samej kamienicy nie znaleziono żadnych wiadomości, gdyż w roku 1895 prawdopodobnie ją rozebrano i wybudowano na jej miejscu nowy dom z zachowaniem fragmentu ściany z sgraffitem.

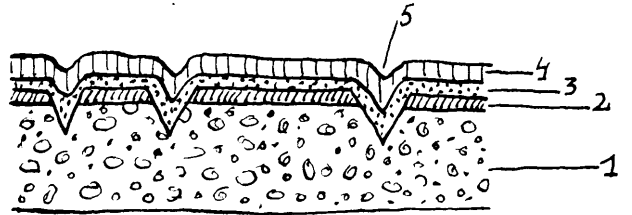
3. Trzebiatów, ul. Zajazdowa, sgraffito, stan przed r. 1914

3. Trzebiatów, Town house in Zajazdowa street: sgraffito decoration in its state before 1914

4. Trzebiatów, ul. Zajazdowa, sgraffito, lewy dolny narożnik, stan przed konserwacją

4. Trzebiatów, Town house in Zajazdowa street: sgraffito decoration; left-hand lower corner in its state prior to recent conservation

5. Trzebiatów, ul. Zajazdowa, sgraffito, przekrój warstw: 1 — zaprawa, 2 — oryginalna pobiółka, 3 — warstwa olejna z r. 1895, 4 — warstwa olejna po r. 1914, 5 — cięty rysunek

5. Trzebiatów, Town house in Zajazdowa street: sgraffito decoration; sectional views of layers: 1 — mortar, 2 — original primer, 3 — oil paint layer from 1895, 4 — oil paint layer after 1914, 5 — the cut drawing (scratch work)

miecz. Lewa przednia noga zwierzęcia uniesiona do góry. Z lewej strony, za trąbą słonia stoi nienaturalnie mały człowiek, który w uniesionej prawej ręce trzyma specjalną laskę do poganiania słoni. Obecnie po konserwacji całe sgraffito jest koloru żółtostygnego, a na tym tle wycięty ciemnoszary rysunek.

Przed konserwacją sgraffito było w bardzo złym stanie (il. 1). Oryginalny tynk był w 50% odspojony, w wielu miejscach popękany, z wieloma drobnymi ubytkami, zwłaszcza w lewym, dolnym rogu. Cała powierzchnia silnie zabrudzona, z zaciekami smoły i z luszczącą się szarozieloną farbą olejną. Kolejne przemalowania sgraffita i luszcząca się farba spowodowały zmniejszenie czytelności rysunku.

Podczas badań stwierdzono, że sgraffito było dwukrotnie konserwowane. Po raz pierwszy dokonano konserwacji zapewne w roku 1895,

6. Trzebiatów, ul. Zajazdowa, sgraffito, fragment po usunięciu starych kitów

6. Trzebiatów, Town house in Zajazdowa street: sgraffito decoration; fragment after removing of old putties

7. Trzebiatów, ul. Zajazdowa, sgraffito, stan po usunięciu starych kitów i przemalowań

7. Trzebiatów, Town house in Zajazdowa street: sgraffito decoration in its state after removing of old putties and over-paintings

8. Trzebiatów, ul. Zajazdowa, sgraffito, stan po usunięciu starych kitów i częściowym zdjęciu warstw przemalowań; z prawej strony nie usunięty fragment z r. 1895 z drzewkiem i datą

8. Trzebiatów, Town house in Zajazdowa street: sgraffito decoration in its state after removing of old putties and partial removing of over-painted layers; on the right visible not removed fragment from 1895 with the drawing of a tree and date

podczas wspomnianej już przebudowy kamienicy, kiedy to część oryginalnego, odspojonego tynku usunięto i założono w te miejsca nowy tynk wapienno-piaskowy, gruboziarnisty, którego faktura różniła się w sposób zasadniczy od faktury tynku oryginalnego (il. 2). Największą partię takiego tynku zauważono między prawym brzegiem sgraffita a lewą tylną nogą słonia. Tynk oryginalny został wyraźnie odcięty po linii nogi słonia, co świadczy o tym, że starano się zachować jak najwięcej rysunku. Podczas tych prac sgraffito częściowo przemalowano farbą olejną. Tło ponad posadzką pomalowano kolorem niebieskim, a na dużej nowej partii tynku, przy prawym brzegu sgraffita, namalowano na zielonym tle drzewko i datę 1635, a

więc całą scenę umieszczono jakby na tle pejzażu. Należy przypuszczać, że data 1635 była pierwotnie w tym miejscu wycięta jako rok wykonania sgraffita, a w roku 1895 powtórzono ją. Według Lemckego⁵ podczas tej konserwacji zniszczoną głowę opiekuna słonia wykonano na nowo, jednak obecne badania wykazały, że jest ona oryginalna. Potwierdziło się natomiast to, że podczas przebudowy kamienicy w roku 1895 ścianę ze sgraffitem specjalnie zachowano — po zбиciu tynku od wewnątrz okazało się, że tylko w miejscu sgraffita ściana jest oryginal-

⁵ H. Lemck e, o.c., s. 224.

na, a dodatkowo u góry wykonano łuk odciażający, pozostałe ściany są zupełnie nowe.

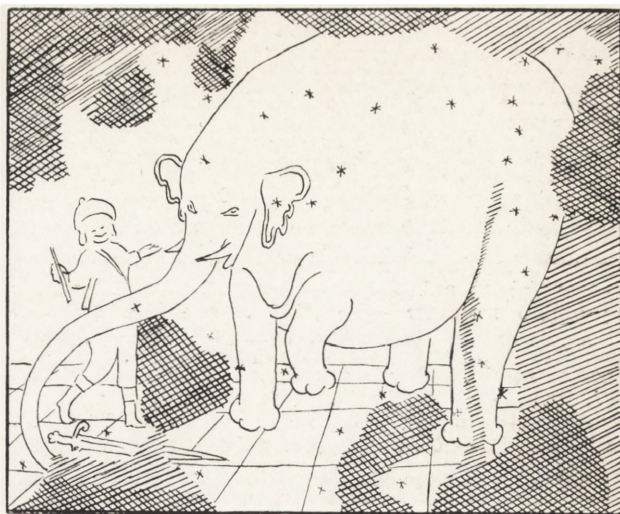
Następnej konserwacji poddano sgraffito po 1914 roku, gdyż na opublikowanej w tym roku fotografii⁶ jest ono poważnie uszkodzone, z trzema dużymi ubytkami tynku i częściowo skutecznej cegły w lewym górnym rogu (il. 3) i jednym ubytkiem w prawym górnym rogu. Z fotografii wynika też, że pierwotnie sgraffito od góry było zamknięte łukiem, a dopiero podczas tych prac górny bok zamknięto prostą linią i wykonano dookoła cementową ramę. Usunięto też dalsze, zapewne odspojone partie oryginalnego tynku, uzupełniając te ubytki cementem i całość pomalowano grubą warstwą zielonej farby olejnej, zachowując tylko z poprzedniej konserwacji w roku 1895 fragment z drzewkiem i datą 1635. Po obydwu tych konserwacjach sgraffito utraciło ponad jedną czwartą oryginalnego tynku, zwłaszcza w tle i posadzce, ale najistotniejsze partie rysunku — słoń i człowiek — zostały zachowane. Ubytki ciągną się nieprzerwanie od lewego górnego rogu, poprzez górny prawy brzeg, aż do prawego dolnego rogu; dość znaczne są też ubytki w lewym dolnym rogu. Rysunek słonia został uszkodzony w prawym górnym rogu i na końcu trąby, rysunek jego opiekuna zachowany jest prawie w całości (il. 4).

Badania⁷ oryginalnych partii sgraffita wykazały, że tynk o przeciętnej grubości około 1 cm został założony tylko w jednej warstwie. Jest on bardzo twardy, wapienno-piaskowy, z bardzo dużym dodatkiem mielonego węgla drzewnego, który zabarwił całą warstwę na kolor ciemnoszary. Piasek rzeczny o dużej granulacji, prawdopodobnie nie był przesiany, co miało wpływ na niezbyt czyste cięcie rysunku (il. 5). Na tynku założona jest jedna warstwa pobiałki wapiennej koloru żółtawego ugru.

Głównym celem obecnej konserwacji było zabezpieczenie odspojonego i częściowo rozłożonego tynku, utrwalenie oryginalnej pobiałki i usunięcie późniejszych naleciałości w celu maksymalnego zbliżenia sgraffita do wyglądu pierwotnego (il. 6, 7). W związku z tym usunięto wszystkie późniejsze wapienno-piaskowe i cementowe uzupełnienia tynku, zwłaszcza że wszystkie kity założone były nierówno, zachodziły w dużym stopniu na tynk oryginalny; kity wapienno-piaskowe były znacznie rozłożone, a kity cementowe popękane i odspojone. Te późniejsze uzupełnienia szpeciły powierzchnię sgraffita odmienną fakturą. Początkowo pozostawiono tylko fragment z prawej strony z namalowanym drzewkiem i datą 1635 (il. 8). W

⁶ Publikuje ją H. L e m c k e, o.c., s. 224.

⁷ Badania barwników poszczególnych warstw wykazały: a) warstwa tynku oryginalnego — jako barwnik mielony węgiel drzewny; b) warstwa oryginalnej

9. Trzebiatów, ul. Zajazdowa, sgraffito; kreska ukośna — stare kity wapienno-piaskowe z r. 1895, kratka — stare kity cementowe po r. 1914, gwiazdki — „pająki” założone podczas obecnej konserwacji

9. Trzebiatów, Town house in Zajazdowa street: sgraffito decoration; with inclined lines are marked the old lime-sand putties from 1895; marked with crossing lines are the cement putties after 1914; stars — copper wire “spiders” placed during the present conservation

trakcie późniejszych prac, a zwłaszcza po usunięciu z całości dwóch przemalowań olejnych, stwierdzono, że fragment ten stanowi obcy element i z punktu widzenia estetycznego rozbiłaby całą kompozycję różnorodną fakturą powierzchni (prosta płaszczyzna, ale bardzo porowata, a powierzchnia oryginalna gładka, ale popalowana), kolorem (ciemna, zielona plama) i całkowicie inną techniką wykonania. Namalowane drzewko było bardzo prymitywne, a poza tym farba olejna w dużym stopniu złuszczone i przetarta. Postanowiono więc i ten fragment uzupełnienia w trakcie prac usunąć.

Dwukrotne przemalowania olejne usuwano mechanicznie skalpelami, a w miejscach, gdzie farba była trudna do usunięcia, nakładano pastę sporządzoną z parafiny i mieszaniny toluenu, benzenu i alkoholu metylowego. Po około dwudziestu minutach usuwano pastę i rozmiękczoną farbę olejną. Ze względu na to, że sgraffito jest narażone na bezpośrednie działanie warunków atmosferycznych, do przytwierdzenia odspojonego tynku użyto wodnego roztworu Primału AC-33 (żywica akrylowa), z racji jego dużej odporności na wilgoć, z dodatkiem 5-chlorofenolanu sodowego jako środka odkażającego. Ponieważ niektóre pęcherze nie dały się docis-

pobiałki — ugięty żółty; c) warstwa przemalowania olejnego z r. 1895 — w tle błękit kobaltowy, fragment z drzewkiem i datą zieleń szmaragdowa; d) warstwa przemalowania olejnego po r. 1914 — ziemia zielona.

10. Trzebiatów, ul. Zajazdowa, sgraffito, stan po konserwacji

10. Trzebiatów, Town house in Zajazdowa street: sgraffito decoration in its state after conservation

(rysunki i zdjęcia autora)

nąc z powodu dużego wypaczenia, dużej twardości tynku, zabezpieczono je dodatkowo tzw. „pajakami”, wykonanymi ze skręconego miedzianego drutu izolowanego żywicą sztuczną. Stanowią one rodzaj gwoździ, które jednak nie zasłaniają powierzchni⁸. W odpowiednich miejscach nawiercano wiertarką lekko ukośnie ku dołowi otwory o średnicy 0,4 cm, wstrzykiwano w nie żywicę epoksydową Epidian 5, nieznacznie rozrzedzoną (tak aby nie wsiąkała w mur) alkoholem etylowym, wkładano przygotowane „pajaki” z nie rozgiętymi jeszcze końcami. Na drugi dzień, po całkowitym utwardzeniu żywicy, tynk w tych miejscach przyciśkano, jednocześnie rozginając końce „pajaków”. W sumie założono 35 takich „pajaków” (il. 9). Brzegi oryginalnego tynku w ubytkach izolowano i podklejono konopiami z Primalem AC-33 i dodatkiem 5-chlorofenolanu sodu.

Całe sgraffito następnie nasycono wodą wapienną rozpylając ją przez wiele godzin, w celu wzmocnienia tynku i utrwalenia oryginalnej pobiałki wapiennej. Ubytki uzupełniono zaprawą sporządzoną ze starego lasowanego wapna,

przesianego i płukanego piasku, z odpowiednio dużym dodatkiem mielonego węgla drzewnego, po wyschnięciu dostosowując kolor do koloru tynku oryginalnego. Następnie założono pobiałkę wapienną, z żółtym ugreem i zrekonstruowano brakujący rysunek tylnej części słonia, końca trąby, miecza i posadzki, wycinając go w mokrym tynku. Zrekonstruowanie rysunku nie budziło wątpliwości, ani też nie stwarzało trudności, bo były to ubytki stosunkowo małe. Następnie wszystkie uzupełnione miejsca punktowano żółtą kreską poziomą, nieco ciemniejszą od pobiałki, przy użyciu wapna z dodatkiem Primału AC-33 i 5-chlorofenolanu sodowego i żółtego ugru.

Sgraffito po konserwacji (il. 10) uzyskało wygląd maksymalnie zbliżony do pierwotnego kształtu i koloru — ciemny, cięty rysunek na złocistym tle⁹.

Mgr Stefan Wójcik
Muzeum Pomorza Środkowego
Słupsk

⁸ Pajaki takie zastosował J. Dutkiewicz, zob.: *Odkrycie i konserwacja malowideł XIV—XVI w. w prezbiterium kościoła w Olkuszu*, „Ochrona Zabytków” XVII (1964) nr 3, ss. 11—35.

⁹ Konserwację sgraffita na zlecenie Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Szczecinie wykonał w czerwcu i lipcu 1970 r. autor przy współpracy mgr H. Ostrowskiej-Wójcikowej i Z. Drywy.

CONSERVATION OF THE 17TH CENTURY SGRAFFITO DECORATION ON THE TOWN HOUSE AT TRZEBIATÓW

The contents of the present report consists in conservation of the 17th century sgraffito decoration (256×312 cm) on a wall of the town house in Zajazdowa street at Trzebiatów. The subject of this work is an elephant with its keeper. The sgraffito in question was already two times subdued to conservation treatments, namely in 1895 and in 1914. As a result of these two restorations almost one quarter of original plaster was lost and the thus produced losses were filled with lime-sand and cement mortars, and later on coated with two layers of oil paint over-paintings.

The chemical investigations carried out on the preserved portions of sgraffito have shown that the lime-sand plaster 1 cm thick was laid in one layer and then coloured grey by means of charcoal. On this ground was consequently laid a thin ground containing yellow ochre and the hollow cut drawing was made. Prior to starting the conservation it has been stated that some 50 per cent of plaster had blistered and cracked thus showing numerous losses whereas the entire surface was strongly polluted with tar and

flaking paint that both caused that the drawing is at present poorly legible.

During the present conservation all the later plaster supplementations and over-paintings were removed. The oil paint was removed by means of paraffin paste with an admixture of organic solvents. The blistered plaster was fixed with aqueous solution of "Primal AC-33" (a kind of acrylic resin) with an addition of sodium pentachlorophenolate while the major blisters were additionally reinforced with the use of copper wire "spiders" fixed with epoxide resin. To fix the painting the whole was saturated with lime water.

The plaster losses were filled with lime-sand mortar containing an admixture of charcoal. On completion of the above treatments a new lime primer, containing yellow ochre has been laid and the missing fragments of drawing were recovered. The retouches were executed with horizontal yellow ochre lines with the use of lime with "Primal AC-33" and sodium pentachlorophenolate addition.

NOTA REDAKCYJNA

Poniżej, na odpowiedzialność Autora, zamieszczamy komunikat dyskusyjny traktujący o odtworzeniu rzeźbiarskich kompozycji przestrzennych Katarzyny Kobro.

BOLESŁAW UTKIN

KOMPOZYCJE PRZESTRZENNO-RZEŹBIARSKIE KATARZYNY KOBRO

Upływa 40 lat od powstania ugrupowania Artystów Rewolucyjnych „A R”, którego członkami i założycielami byli: Władysław Strzemiński, Katarzyna Kobro, Julian Przyboś, Jan Brzękowski i Henryk Stażewski oraz 40 rocznica zorganizowania, z inicjatywy i ofiarności tej grupy twórców, pierwszej w Polsce Galerii Sztuki Nowoczesnej. Muzeum Sztuki w Łodzi będące obecnie kontynuatorem działalności Galerii, podjęło w związku z jubileuszem szereg akcji badawczych i popularyzatorskich, mających na celu uzupełnienie posiadanych danych, pełne odtworzenie informacji o działalności wymienionych artystów oraz uświadomienie społeczeństwu o ich wybitnej roli prekursorskiej nie tylko dla sztuki polskiej ale i międzynarodowej.

Artystkę rzeźbiarkę Katarzynę Kobro (1898—

1951) należy zaliczyć do kręgu awangardy rzeźbiarskiej XX wieku. W trakcie studiów artystycznych w Moskwie oraz w okresie Rewolucji Październikowej zetknęła się z artystami tej klasy, co Malewicz, Gabo, Rodczenko, Miedunicki. Po przyjeździe do Polski wraz z mężem Władysławem Strzemińskim, poświęciła się całkowicie rzeźbie, będącej świadomym kształtowaniem formy w przestrzeni, opartej na określonym układzie stosunków liczbowych. Jej działalność artystyczna obfitowała w różnokierunkowe i nowatorskie poszukiwania. W jej twórczości znajdowały odbicie kubizm, suprematyzm, konstruktywizm funkcjonalno-architektoniczny; pracowała nad cyklami układów kompozycji płaszczyzn w przestrzeni, rzeźb przestrzennych o liniach płynnych, rzeźb rytmiczno-symetrycznych i asymetrycznych. Dla